

VARIÁCIÓK GYŰLÖLETRE MIÉRT GYŰLÖLTE PLATÓN A KÖLTŐKET, S MIÉRT GYŰLÖLTE NIETZSCHE PLATÓNT?

VALASTYÁN TAMÁS

A GYŰLÖLET MINT AKTÍV ERŐ

A gyűlölet nagyon erős kifejezés. Feltételez egy folyamatot, mi több egy telítődést, melynek szaturációs pontján a gyűlölet alanya és tárgya egybeesik, helyesebben megformálódik a találkozás, kifejeződik a gyűlölet. Ez a telítődés egy metaforikus mozgás alakzatát ölti, amennyiben feltár és átfordít. Egy kezdeti elfogadást, sőt rajongást a végén elutasításként azonosít be. De van-e itt vég, nem fordulhat-e vissza az elutasítás rajongássá? Feltehetően nem, mert az elutasítás valamiképp őrzi a rajongást, csak egy másképp mért telítettségben, egy fluktuáló vagy pulzáló metaforában, amelynek gyűlölet a neve. A gyűlölet metaforikus aktivitása hihetetlenül nagy, oly mértékben méghozzá, hogy mindenféle dialektikát kizár magából. Éppen az elutasítás és a rajongás áthasonító mozgása teremti meg azt az aktivitást, amely vég nélkül pulzál a gyűlöletben. A gyűlölet aktív erő. Abban a nietzschei értelemben, hogy saját hatalma van. Éppen ez a lényege: hogy nem reaktív erő, mert nem valamire reagál, nem uralt, hanem elszabadulva és uralkodva maga teremti meg folyamatosan önmagát.¹ Szabályozhatatlan és mindig eluralkodik rajtunk. Azaz hatalma van fölöttünk. A gyűlölet hatalma koncentrált s egyben plurális. Ami azt jelenti, hogy az erőcentrumot mindig a különbségbe tolja ki, sohasem önmagán túlra, hanem önmaga kívülségébe. A gyűlölet egy permanens affirmatív mutáció, egy mindig eleven elváltozás a lélekben/kedélyben/elmében, amely folyamatosan, metaforikus-teremtő módon tartja fenn magát. A gyűlölet aktív ereje kiveti magából a szeretet/nem szeretet reaktív dialektikáját.

A gyűlölet formái végtelenül színesek, változatosak. Őlthet maró gúnyt, megjelenhet elutasító kritika alakjában, vitriolos megjegyzésekben, elhallgatásokban érhető tetten. Természetesen nem minden maró gúny, elutasító kritika vagy vitriolos megjegyzés és elhallgatás rejt gyűlöletaktivitást. Mert hiszen alattomos, sőt ironikus, mi több, tropikus a gyűlölet. Helyenként beazonosíthatatlan, hiába lényege a magába különbségként (elutasítás/rajongás) felszívott azonosság. Helyenként iszonyúan nyílt és komoly, annak

---

¹ Ehhez vö. Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia* (Moldvay Tamás fordítása). Gond-Holnap, Budapest, 1999. 71–74.

ellenére, hogy sokszor rejtjelezett és nélkülöz mindent, mi egyáltalán komolyan vehető. Helyenként fülsiketítően hangos, hiába mutat meg többet magából, midőn egy eltorzult tekintetben bújjik meg.

A gyűlölet metaforája Platónnál a veszedelmes költészet, Nietzsche-nél pedig a keresztény platonizmus. Fontos azt hangsúlyozni, hogy Platónnál a költészet veszedelmes. És azt is fontos kiemelni, hogy Platón nem egyszerűen nem szerette a költőket, hanem gyűlölte őket azért, amiért veszélyforrást jelentettek az ideális állam különböző tagjai számára. Előadásom első részében ezt szeretném megvilágítani. A második részben megpróbálom bemutatni, hogy Nietzsche Platónnal/Szókratész-szel szembeni metaforikus-kritikus diszpozícióját miért a gyűlölet aktív ereje írja le a legpontosabban, s miért nem egyszerűen a dialektikus-reaktív kritika, amivel pl. a németeket, a filisztermentalitást, a felvilágosodást vagy épp David Strausst és Schopenhauert illette.

Azt viszont e helyen nem kell külön hangsúlyozni, hogy miért kiemelten fontos témánk szempontjából a platonizmus kifejezés előtti keresztény jelző. Nem kell arra hosszan szót fecsérelni, hogy ha Platón nyomvonalán indulunk el Nietzsche vezetésével, akkor miért juthatunk el, sőt kell lejutnunk a kereszténységhez. (E helyt egy véletlenszerű elírást hagytam meg diszkurzív szinten: eljutnunk helyett lejutnunk-at írtam. Mert hát hol is van a kereszténység mélye a *Hajnalpírban* élénk táruló tenger fölötti 6000 láb magasához képest!) Ismert valamennyiünk előtt a híres mondás a *Túl jön és rosszon* előszavából, miszerint „a kereszténység a 'népnek' szóló platonizmus”. Nos, e valóban vitriolos és az európai ember számára kegyetlenül erős megjegyzés mélyén a gyűlölet aktív ereje pulzál és tart fenn egy feszült erőteret. Nietzsche maga írja ugyane helyt, hogy

„a Platón elleni harc (...) Európában a szellem olyan pompás feszültségét teremtette meg, amilyen még sosem volt a földön: egy így megfeszített íjjal immár a legtávolabbi célokra is lehet löni”.²

A megfeszített íj felajzottsága Nietzsche Platónnal szembeni gyűlöletének talán legpontosabb metaforája. A metafora metaforája ez, amely iteratíván felfokozza az amúgy is folytonosan újratelítődő, gyűlő mozgást. A gyűlölet metaforikus-aktív mozgását a megfeszített íj felajzottságának erőcentrumába gyűjti. Az így születő és továbbélő gyűlölet nem instrumentális, azaz nem eszköz csupán valamely kritika élezéséhez, hanem maga is teremtő módon, mondhatni, ontológiai teremtettségi erővel aktivizálja a kritikát.

---

² Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon* (Tatár György fordítása). Ikon, Bp., 1995. 10.

PLATÓN A KÖLTŐK ELLEN

Platón az *Állam* számos helyén kritizálja a költőket, különböző okokból. Hol az alapállásukat, hol a nyelvüket, hol tevékenységüknek a hallgatóságra tett hatását, hol állításaik ellenőrizhetetlenségét, a tekhné hiányát ítéli el. Mindezen elítélő viszonyulás eredője feltehetően abban rejlik, hogy Platón szerint a költők utánzó tevékenységükben éppen az utánzás lényegét pervertálják, amennyiben nem helyesen utánoznak, azaz nem az ideáknak halványan megfelelő valóságot ábrázolják. Ez a nyelvhasználatuk miatt történhet így, amiben vetekszenek a szofistákkal. Nem a hazugsággal van a baj tehát, hanem a helytelen hazugsággal. Mindkét nyelvteremtő tevékenység művelője, a költő és a szofista is helytelenül végzi el az utánzás amúgy szükséges és szükségszerű munkáját. A híres szöveghely így szól az *Állam* Második könyvéből:

„SZÓKRATÉSZ

(...) Hésziodosz, Homérosz és a többi költő (...) mind hazug meséket szerkesztettek, s ezeket mondták és mondják el az embereknek.

ADEIMANTOSZ

Milyeneket? Mi kivetnivalót találsz bennük?

SZÓKRATÉSZ

Azt, amit legelső sorban és leginkább kell kifogásolnunk, különösen ha még nem is tisztességesen hazudik a költő.”³

Tisztességesen és helyesen hazudni ebben a kontextusban annyit jelent, mint megfelelően körülrajzolni az ideák fénylésének evilági árnyképeit. A költőkkel, mesemondókkal, művészekkel, szofista nyelvkifacsarókkal az a legnagyobb baj, hogy ők nem a fénylő ideák dologi kontúrjait rajzolgatják, hanem maguk teremtenek nyelvből és csendből egy új világot. Ez megbocsát-hatatlan és gyűlöletes, és elvezeti Platónt – ahogy Hans-Georg Gadamer fogalmaz – „a művészet létrangjának legradikálisabb kritikájához”, amit a filozófiatörténet ismer.⁴ A tét és a gyűlölet valóban nagy és persze arányban is áll egymással.

---

³ Platón: *Állam* (Szabó Miklós fordítása). In: *Platón összes művei II*. Európa, Budapest., 1984. (377 d) Nietzsche ezt a szöveghelyet nagyon fontosnak tartja, az 1874-es antik retorikáról szóló előadásában elemzi is. Vö. F. Nietzsche: *Retorika* (Farkas Zsolt fordítása). In. Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. Jelenkor, Pécs, 1997. 10.

⁴ Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (Bonyhai Gábor fordítása). Osiris, Budapest., 2003². 144.

Nos, hogy is van az, hogy Platón a költőket mintegy az utánzó, helyesen és tisztességesen elvégzendő hazugságra szólítja fel – egy, az ideális igazság(osság) szervezte világban? E kérdés persze, ahogy mondani szokták, inkább költői-nek, semmint filozófiainak tekinthető. Hiszen egy sui generis megosztott világban, ahol az ideák szférája és a valóság rétege semmilyen más módon nem érintkezhet egymással, csupán vagy a részesezés tisztázatlan, homályos mechanizmusa vagy a visszaemlékezés, az anamnézis révén, azaz egy igen megfoghatatlan és elasztikus közeg segítségével, nos egy ilyen megosztott világban az episztemikus pontosság esélye, azazhogy helyesen, az ideáknak megfelelően írjuk le, jellemezzük a világot, gyakorlatilag lehetetlen. Ám éppen az a nagy feladat, ahogyan e megosztottságot áthidalni törekszenek mind a költők, mind pedig a filozófusok. Nem véletlen, hogy Mnémoszüné, az emlékezés istennője egyként, bár különbözőképpen segít mindebben a költőnek is és a filozófusnak is. Ám amíg a filozófus az igazságra, jóra és szépre törekvő lélekrészt stimulálja a megismerése és tevékenysége során, addig a költő az alantasabb, vágyakozó lélekrészt aktiválja. És ezzel nemcsak hogy feldúlhatja az adott ember lelkiállapotát, mi több, e dúltságot még ki is színezi, eltúlozza, hanem és legfőképp megzavarja s felforgatja a platóni ideális állam hármasság elrendeződésű rétegződését. A költői tevékenység a vezetőik, örök és dolgozók világát mind a lelki tulajdonságok, mind az erények vonatkozásában semmi-be veszi, hiszen egyrészt nem egyformán hat az értelemre, az indulatra és az ösztönös vágyra, másrészt ezen aszimmetrikus utánzás- és hatásmechanizmus megteremtése által megbontja a bölcsesség, a férfias vitézség és a józan mértéktartás arányosságát.

A költői tevékenységnek az ember és az állam megszervezettségét veszélyeztető jellegét Platón bőszégesen fejtegeti az *Állam* könyveiben. Ezek között is kitűnik az, ahol a költészettel szembeni elutasítás, mi több, a költő államból való kiutasításának, mintegy az államtestből való, egyfajta betegséget előidéző gócként történő kimetszésének a megindoklása olvasható. És minderre – ahogy Szókratész mondja – „a józan meggondolás készítette” az állam vezetőit. Persze e józanság mélyén mennyi elfojtott indulat, szenvedély munkál. Amit a költészet ereje felszabadíthat. El kell hát ezt az aktív erőt nyomni egy még hatékonyabb, reaktív erővel, a lelkiismerettel. A költészet, a tragikus és komikus nyelv-és szituáció-teremtés azért veszedelmes az államra és lakóira egyaránt, mert a méltatlankodó és szeszélyes kedély felé fordul, mint-hogy az itt található lelki erők, energiák motiválta cselekedetek alkalmasabbak az utánzásra. A probléma az, hogy a költők a léleknek nem a legértékesebb részével szoktak társalogni, ezért költészetük az igazsághoz mérve értéktelen. De ami még ennél is nagyobb gond, hogy a költői műveknek megvan az erejük a tisztességes embereket is kikezdeni, és – ahogy Szókratész fogalmaz – „ez már valóban szörnyűség”. A költők jóvoltából meglazul a lélekben a siránkozó lélekrész feletti felügyelet, a vágyakozások, fájdalmak és kellemes

érzések eluralkodnak fölöttünk, miáltal rosszabbá és szerencsétlenebbé válunk ahelyett, hogy jobbá és boldogabbá lennénk. A költészet a józan gondolkodás helyett a gyönyört és a fájdalmat juttatja királyi székhez. Hogy ez ne következhessek be – szól a méltán hírhedt konklúzió –, ki kell tiltani az államból a költőket.⁵

Van azonban egy érdekes megjegyzése Szókratésznek a Glaukónnal folytatott beszélgetése során, amely akár elszólásnak is tekinthető. Így hangzik:

„De azt is meg kell jegyeznünk, hogy – ha a gyönyörködtető költészet és az utánczó művészet valószínűvé tudná tenni, hogy szükség van rá a jól kormányzott államban – szíves örömet befogadnánk, hiszen tudatában vagyunk, hogy mi is a varázsa alatt vagyunk; de nem engedí a lelkiismeretünk, hogy a nyilvánvaló igazságot eláruljuk.”⁶

Ebből fakad és egyben érthető meg igazán Platónnál a költészettel szemben táplált gyűlölet forrása. Hiszen a költészet az embert ráébreszti „a nyilvánvaló igazságra”, azaz elvárásolhatóságának valóságosságára, kiszolgáltatottságára a varázs hatásának, a nyelv metaforikus-tropikus aktivitásának és hatalmának való alávetettsége brutális-animális tényére. Amit a lelkiismeret nem enged az ember számára belátni és kimondani. De még mindig nem ez a leginkább gyűlölendő a költői megszólalásban. Platón tovább fokozza gyűlöletét. És mindegyre a dialógus kontextusából derülhet fény. Ti. a tragédia és a komédia veszedelmes mivolta, illetve a Homérosztól és a költészettől való óva intés tematikus csomópontjai után a beszélgetés fonala a lélek halhatatlanságát szövi a dialógusba, pontosabban azt, hogy a lélek halhatatlansága az erény jutalmaként jár a halál után. Nos, ezt lehetetleníti el végképp, ezt a jutalmazást a költészet hatalmának való alávetettsége.

Végül Platónnak a költészettel és általában a művészettel szembeni gyűlöletes averziója mélyén felfedezhetünk egy agonális természetű aktivitást. Ez pedig nem más, mint a költészetnek a filozófiával szemben kihívó félként történő megjelenése-megjelenítése a világról való bármiféle megismerés lehetőségének vonatkozásában. Ismét idézzük Szókratész szavait a Glaukónnal folytatott beszélgetéséből az *Állam* Tizedik könyvében:

„a filozófia és a költészet régóta ellenséges viszonyban vannak egymással; az ilyen kifejezések: 'Csaoló urára ugató kutya', vagy: 'nagy az ostoba, üres feleségben', vagy: a 'bölcsek uralkodó hordája', vagy: 'elmésen töprengenek', mert hogy 'éhezenek' – s ezernyi ilyenféle mondás, mind az ő régi ellentétükre mutat.”⁷

---

⁵ Vö. *Állam* 605 a-607 d

⁶ *Állam* 607 c-d

⁷ *Állam* 607 b-c

Eszerint a költészet nem elég, hogy helytelenül utánoz és hazudik, még le is nézi, ki is gúnyolja a helyesen utánzókat és hazudókat, azaz a filozófusokat. Platónnak a művészetek iránt táplált gyűlöletének forrása azonban mélyebbről buzog fel. Az elfogadás, a rajongás és az elutasítás különbségének azonosításként magába hasonított aktív ereje, azaz a gyűlölet feszültsége benne állandóan elevenen tartja azt a tudást, amely arra irányul, hogy – amiként a kései dialógus, a *Philébosz* tanúsítja – az élet és a színpad komédiájáról és tragédiájáról voltaképpen megkülönböztetés nélkül beszélhetünk: „a panaszdalokban, tragédiákban és komédiákban – nemcsak a színpadét, hanem az élet minden tragédiáját és komédiáját értem – s ezer más esetben is fájdalom vegyül a gyönyörrel.”⁸

Itt mintha eltűnne az utánzás és a hazugság helyes vagy helytelen mivolta fölötti korábbi szókratészi aggodalom. Az élet és a színpad gyönyöre és fájdalma ugyanarról a töről fakad, a játék felszabadító, elsöprő vagy épp hazárdírozó, sorsrontó erejéből, amelynek ugyanúgy része az irigység, mint a nevetés.⁹ Gadamernél tömörebben és szebben nehezen lehetne levonni a mindebből adódó következtetést: „Mert ez a különbség [ti. a színpadé és az életé – V. T.] megszűnik, ha valaki képes megpillantani annak a játéknak az értelmét, amely lejátszódik előtte. A színjátékban lelt öröm mindkét esetben ugyanaz: a megismerés öröme.”¹⁰ A költészet tehát a filozófiával egyetemben a megismerés örömeivel ajándékozza meg a lelket. Talán ezt nem tudta Platón sohasem megbocsátani a költőknek.

NIETZSCHE PLATÓN ELLEN

Nos, arra a kérdésre keresve a lehetséges válaszokat, hogy Nietzsche miért kritizálja, mi több, miért gyűlöli Platónt, nyilvánvalóan nem kerülhető meg annak tisztázása, hogy Nietzsche hogyan fakad ki különböző korszakaiban Szókratész gondolkodását illetően. A problémának ez a felvetése és beállítása viszont azt feltételezi, hogy Szókratészt és Platónt szükségképpen kell *együtt* tárgyalni – a nietzschei kritikai perspektíva által megnyitott térben. Ami voltaképpen vállalható alapállás, és mellette számos érv sorolható fel. Rögtön pl. az, hogy Platónnak Szókratész volt az igazi mestere – mondjuk a rá kevésbé ható Kratülosz mellett –, általa lett költőből filozófus. És ennek a fordulatnak a minél pontosabb megértése azt igényli, hogy lássuk a szókratészi mentalitás lényegét. Tudniillik nem egyszerűen arról van szó, hogy Platón abbahagyta a költői tevékenységet a filozófia kedvéért, minthogy be-

---

⁸ *Philébosz* 50 b

⁹ *Philébosz* 50 a

¹⁰ H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Id. kiad. 144.

látta, úgysem tudna olyan kiváló költő lenni, mint Homérosz vagy Pindarosz, ellenben filozófusnak még jó lehet. Megint csak Gadamer-nél olvashatunk megvilágító sorokat e platóni fordulat genealógiáját illetően: ha igaz az az antik adatközlők útján elterjedt beszámoló, hogy Platón Szókratész hatására hagyott fel a költészettel, tért le fiatalkori tévútjáról, s találta meg a helyes utat a filozófia felé,

„úgy ennek a beszámolóknak az igazsága nem abban áll, hogy Platón felismerte, hogy ő nem lehet nagy költő, sokkal inkább abban, hogy Platón nem akart költő lenni, mert Szókratész révén azzal a tapasztalattal szembesült, hogy a filozófia eme jelenségét tekintve többé nem éri meg a fáradságot költőnek lenni.”¹¹

Ám ha arra a momentumra fókuszálunk, hogy végtére is Szókratész gondolkodását és tevékenységét leginkább Platón dialógusai révén ismerhette meg a világ, akkor ebből arra is következtetnünk kell, hogy annak a különbségnek, mely Szókratész és Platón között fennáll, nevezetesen, hogy Szókratész az, aki nem ír, Platón ellenben ír és ír és ír, mi több, az írás révén *van* egyáltalán nála gondolkodás, nos ennek a különbségnek Nietzsche Platón iránti ellenszenv alakulásában, gyűlöletté formálódásában jelentőséget tulajdonítsunk. (Ekkor viszont már szükségképpen jön létre arányeltolódás, és helyenként ebben az elemzésben is a kelleténél kevésbé fogom majd tudni arányosan tekinteni Szókratészt és Platont: arra koncentrálok főként, hogy Platón miért és hogyan írt Szókratészről. Ezáltal ráadásul elénkbe tűnhet Nietzsche Szókratész/Platón olvasatának főként Platónra fókuszáló szegmense, amely véleményem szerint sokszor elsikkad az ezt tárgyaló irodalomban a Szókratész motiválta kritika tárgyalása mellett.)

Nagyon mély szakadék húzódik Szókratész hajthatatlan nem-írása és Platón mániákus íráskényszere, drámai dialógus-alkotása között. Ez a szókratészi nem-írás lehet egyfelől a gondolkodásnak a beszéd, a hangok jelenébe-jelenlétébe tömörült és szilárdult formaléte, amely az igazságot mintegy ebben a megszilárdult formában leli fel. Másfelől lehet a szemlélés mint az euripidészi „második néző” pozíciója, amelyből Nietzsche arra következtet, hogy Szókratész az igazi tragédiát „nem értette és ennél fogva nem is értékelte”, azaz a tragédiában kifejezésre jutó összemérhetetlen erők hatására és játékára teljesen süket volt.¹² Platón ezzel szemben az írás révén sok szempontból egy másik korszak gyermekének minősül. Mindenekelőtt azért, mert éppen a platonikus írás révén az igazság reprezentációja plurálissá válhatott. Egy vonatkozásban azonban – és ez a vonatkozás mintegy felülírja az összes

---

¹¹ H.-G. Gadamer: *Plato und die Dichter*. In. Uő.: *Gesammelte Werke* 5 (Griechische Philosophie I.). J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1985. 188.

¹² F. Nietzsche: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus* (Kertész Imre fordítása). Európa, Budapest., 1986. 107., 99.

többit – Nietzsche szerint Platón is szókratészi marad: a platóni írás, éppen mert az esztétikai szókratizmust örökíti meg, nem képes kitörni a logosz, a jó, a szépség és az igazság megnyomorító hatalmából. Holott a tragédia dionüszoszi ereje pontosan ezt volt hivatva folytonosan újratерemteni, ezt a felszabadító kitérésre lehetőséget. Platón legnagyobb bűne Nietzsche szemében alighanem az volt, hogy a költészet formarendjének segítségével, tehát tragikus szituációteremtés révén ábrázolja Szókratészt. Ezzel megcsúfolván a legelevenebb tragédiáiról hagyományt.

Platón ti. nem egy előzetes döntés alapján hagy fel a tragédiaköltéssel s teszi le a voksát a filozófia és a művészet örök rangvitájában a filozófia mellett – aszerint, hogy a gondolkodás mélyebb magyarázattal képes szolgálni az élet értelmét illetően –, sokkal inkább felismerve a szókratikus filozófia kikerülhetetlenségét, amely filozófiával szemben a költő éppoly kevésbé áll helyt, mint bárki más.¹³ Ezt a pillanatot Nietzsche nagyon pontosan látatja velünk *A tragédia születése* 13. fejezetének végén:

„A meghalni készülő Szókratész lett a nemes görög ifjúság új eszményképe, olyan eszmény, amelyet eddig még sosem tisztelt: s rajongó lelke minden áhítatával e odaadásával elsőként a tipikus ifjú hellén tanítvány, Platón borult le e kép előtt.”¹⁴

Platón e meghajlás-megtörés után Nietzsche szerint persze csupán látszólag hagy fel a költéssel. Merthogy a dialógusaiban éppen a költészet révén segít Szókratésznek abban, hogy a tragédia erőit végképp megsemmisítse. Költéssel a költészet ellen. Ez egy cinikus, romlott játék, amely által a költészet sarokba szorult, s a dialektikus filozófiával szemben

„abban az alárendelt sorban tengeti lefokozott életét, mint sok évszázadon keresztül ugyanez a filozófia tengeti majd a magáét a teológiával szemben: nevezetesen az *ancillá*-jaként. Ez lett az új hadállás, ahová Platón a démoni Szókratész nyomására a költészetet beszorította.”¹⁵

Azért is szükséges Nietzsche Platón-kritikájának nyomatékot adnunk (ezt hivatott jelezni a gyűlölet kifejezés), mert e kritika-árban, amelynek legfőbb forrása a tragikus ember sorslehetőségeinek ellehetetlenítése a görögöknél, Szókratész státusza átmosódik. Ti. Dionüszossal mint a tragédia eleven erőinek allegorikus alakjával szemben több mindenki is felvonul Nietzsche szcenírozásában: Apollón, Szókratész, Ariadné és Krisztus.¹⁶ Szókratész tehát csupán az egyik megnyilvánulása Dionüszosz ellenfelének.

---

¹³ Vö: H.-G. Gadamer: *Plato und die Dichter*. Id. kiad. 189.

¹⁴ F. Nietzsche: *A tragédia születése*. Id. kiad. 113.

¹⁵ I. m. 116.

¹⁶ Ehhez vö: G. Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Id. kiad. 31. skk.

Nietzsche szemében azonban Platón vétségébe nem vegyül olyan momentum, amely a filozófust mintegy átlendítené egy másféle folyamat szerepébe, de nem is válik helyettesíthetővé. Platón a kereszténység ebben az értelemben nem felváltja, hanem az általa megnyitott térben teljeseedik ki igazán az a hanyatlás és ellenmozgás, ami a tragikus-aktív eleveenséget szétbomlasztja.¹⁷ Platón követi el a végzetes hibát a tragédia lehetséges jövőjét illetően, méghozzá azzal, hogy „a tragédiát szükségképpen az öngyilkosságba hajszolja”.¹⁸ A tragédia eleven erőjátékába becsempészi az erőtlenség, a dialektikus optimizmus, az elgyávulás, az észelviség, az ösztöntelen tisztaság bomlás-mozzanatait. És éppen a tragédia formarendjén belül. Holott a tragédiában – miként a *Bálványok alkonya* befejezése felé közeledve megfogalmazza Nietzsche –

„nem arról van szó (...), hogy a borzadástól és az együtt-szenvedéstől szabaduljunk, nem arról, hogy valami veszélyes indulati aktus révén, e vehemens kicsapódásban megtisztuljunk – így értette Arisztotelész –: hanem arról, hogy a borzadáson és az együtt-szenvedésen túl magunk legyünk *magá a létrejövés* gyönyöre – az a gyönyör, mely még a megsemmisülését, ennek gyönyörét is képes magában hordozni.”¹⁹

Persze hogy a tragédia hogyan engedhette önnön formaléte határain belülre e bomlás-mozzanatokat, s hogy miért nem vetette ki magából mint idegen erőket, ez okozhat fejtörést a kései értelmező számára. Erre lehet a válasz egyfelől az, hogy e platóni gesztusban vagy az esztétikai szókratizmusban is egy erőintenciót sejtethetett a tragédia, amire ellenerők aktív válasza érkezhethet, s jöhet létre ezáltal a játék.

Másfelől s legfőképp azonban a tragédiának ez a megengedő, apollóni gesztusa arra mutat rá, hogy a tragédia mindenekelőtt egy formarend, a világ meg- s újraalkotása művészi szabályszerűségek és törvények révén. Maurice Blanchot figyel fel a formalét eme kiemelt fontosságára, s szerinte Nietzsche-nek sem az apollóni formával van baja, amely mintegy lezárná a dionüszoszi erővégtelenséget, hanem éppen azzal, hogy e formát nem lehet a platóni dramaturgia szerint – amely a világot látszattá degradálja a lét igazi fényességéhez képest – megragadni s létrehozni. Blanchot értelmezésében éppen

---

¹⁷ Vö. pl. a *Bálványok alkonya* Szókratész problémája című részének több passzusát: „rádöbentem, hogy Szókratész és Platón bomlás-tünetek, a görög felozlás eszközei, pszeudo-görögök csak, álgörögök”; „A görög filozófusok moralizmusa, Platóntól kezdve, patológiai alapozást; ugyanígy dialektika-értékelésük is. Ész = erény = boldogság, ez az üdvtan azt jelenti csak: kövessük 'a' Szókratészt, és a sötét vágyakkal szegezünk szembe permanens nappali-fény-forrást, az észét.”; „Szókratész félreértés volt: az egész jobbítás-erkölcs, a keresztény morál is az volt – félreértés...” F. Nietzsche: *Bálványok alkonya avagy milyen is a kalapácsos filozófia* (Tandori Dezső fordítása). Ex Symposium, 1994. (különszám), 3., 5.

¹⁸ F. Nietzsche: *A tragédia születése*. Id. kiad. 117.

¹⁹ F. Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Id. kiad. 34.

hogy a dionüszoszi hatalom „sötét” túlsága jelenik meg visszahúzó erőként az apollónihoz viszonyítva:

„Nietzsche első munkáiban – egyébként majdnem minden későbbi művében is érezhető ez a törekvés – a forma értékét helyezi előtérbe, szemben a dionüszoszi zsarnokság sötétségével, mert a forma, ez a nyugodt, fénylő hatalom megvédelmezi minket az ijesztő mélységtől.”²⁰

A tragédiaköltészet uralhatatlan, összemérhetetlen erők formarendje – Platón ezzel a lehető legpontosabban tisztában volt. Döntésével, hogy Szókratész előtt leborul s látszólag odahagyja a költészetet a filozófia kedvéért, valójában azonban alárendeli az előbbit az utóbbinak, Nietzsche szemében szétporlasztja a forma nyugodt fénylő hatalmát, egyszersmind kiapasztja az ösztönök, mámorító hatások és kifürkészhetetlen sorsesemények erőbőségét. Talán ezt nem tudta Nietzsche sohasem megbocsátani Platónnak.

---

²⁰ Maurice Blanchot: *Nietzsche és a töredékes írás* (Ádám Anikó fordítása). Athenaeum, 1992/1. (3. füzet) 66.